

Ганна ЩЕРБАКОВА,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри нагляду за додержанням законів
органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність,
дівання та досудове слідство,
Національної академії прокуратури України,
молодший радник юстиції

ТИПОВІ ПОМИЛКИ, ЩО ДОПУСКАЮТЬСЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ТА ПРОВЕДЕННІ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Ключові слова: слідчі помилки; експертні помилки; прокурорський нагляд як засіб усунення помилок.

Матеріали слідчо-прокурорської і судової практики свідчать, що саме грубі помилки, допущені під час досудового слідства, призводять до недостатності доказового матеріалу і нерозкриття злочину. Найбільше помилок у слідчій та експертній діяльності допускається на досудових стадіях. Зокрема – на стадіях порушення кримінальної справи і досудового слідства [1, 15]. Заслужують на увагу й помилки, що допускаються при призначенні та проведенні експертиз.

В етимологічному розумінні помилка – це «неправильність у діях і думках» [2, 152]. Помилитися – значить припуститися помилки, обманутися. В юридичній літературі та юрисдикційній практиці широко використовуються терміни «слідча помилка», «експертна помилка» на позначення будь-яких погіршень в роботі слідчих або експертних підрозділів. За характером і наслідками вони належать до «загальних процесуальних помилок». Під процесуальною помилкою слід розуміти ненавмисне порушення процесуального закону, що виражається в невиконанні або неналежному виконанні його вимог слідчим, органом дівання, експертом [3, 215].

Негативний вплив процесуальних помилок на справу правосуддя відзначав ще Ганс Гросс у своїй відомій праці «Настанова для судових слідчих як система криміналістики» (1892 рік), наводячи як приклад дві кримінальні справи про вбивства, у яких помилки

слідчого вкрай ускладнили розкриття особливо тяжких злочинів [4, 39].

Усуненню слідчих помилок приділяється велика увага в наказах Генерального прокурора України*, в тому числі і про притягнення до дисциплінарної відповідальності окремих слідчих і прокурорів за допущені слідчі помилки і недбалість у конкретних кримінальних справах. Науковці також неодноразово висвітлювали окремі аспекти проблематики слідчих та експертних помилок. Про це свідчать праці В.М. Абрамової, Р.С. Белкіна, В.Д. Берназа, А.І. Вінберга, Г.Л. Грановського, І.М. Каплунова, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, Л.В. Кочнева, А.Ю. Краснобаєва, Г.Є. Макушкіна, В.Т. Маляренка, А.Б. Марченка, Н.А. Паліашвілі, А.К. Педенчука та інших учених, в роботах яких тією або іншою мірою досліджувалися дані питання.

* Див.: наказ Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року № 4гн: «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дівання та досудове слідство»; наказ Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року № 4/2гн «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів спеціальними підрозділами та іншими установами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю»; наказ Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 року № 5гн «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення».

Метою цієї статті є визначення типових помилок, що допускаються при призначенні та проведенні експертиз під час досудового слідства. Негативний вплив згаданих погрешностей та помилок на хід розслідування злочинів зумовлює необхідність конкретизації можливостей та шляхів їх попередження й виправлення [5, 12].

Найпоширенішими помилками *при призначенні експертиз* є наведені нижче.

Непризначення всіх необхідних у справі експертиз (як правило, це відбувається в результаті помилок, допущених при проведенні огляду місця події), втрата важливих речових доказів. За даними дослідження, проведеного Н.С. Карповим, непризначення необхідних експертиз становить до 50,0% загальної кількості основних недоліків у використанні експертних можливостей [6, 67]. Слід пам'ятати, що саме на початковому етапі розслідування успішне розкриття злочинів зазвичай залежить від правильного та своєчасного рішення про призначення необхідного комплексу експертиз.

Затягування строків призначення та проведення експертиз, результати яких необхідно було отримати на початку розслідування. Несвоєчасне призначення необхідних експертиз є дуже суттєвою помилкою. Адже питання про час призначення дактилоскопічної або іншої експертизи має не тільки процесуальне, а й тактичне значення, тому що вибір відповідного моменту пов'язаний з підготовкою необхідних для дослідження матеріалів та збереженням об'єктів, а також з характером питань, які належить з'ясувати, методами подальшого дослідження та іншими специфічними ситуаціями розслідування певного виду злочинів. При своєчасному проведенні експертиз у сукупності з іншими слідчими діями вже на початковому етапі розслідування можливо отримати, перевірити та закріпити в матеріалах кримінальної справи необхідну доказову інформацію.

Неправильне формулювання питань перед експертом або упуцнення суттєвих питань. За даними дослідження Н.С. Карпова, неповнота постановки питань становить близько 50,7% загальної кількості основних недоліків у використанні експертних можливостей [6, 67].

Формулювання питань, які не належать до компетенції експерта. Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень експерт має повідомити в письмовій формі особу або орган, яка (який) призначила (призначив) експертизу, про неможливість її проведення, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта (п. 2.1.3). Згідно з п. 4.13 згаданої інструкції експерт за наявності в постанові про призначення експертизи питань, що не стосуються предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, вказує причини, з яких ці питання не вирішувались.

Надання недостатньої кількості зразків для дослідження. Правила вилучення, відібрання, упаковки й оформлення матеріалів, у тому числі різних зразків для почеркознавчої, трасологічної, балістичної, дактилоскопічної та інших видів судової експертизи, які проводяться у науково-дослідних інститутах та лабораторіях судової експертизи Міністерства юстиції України і Міністерства внутрішніх справ України, а також бюро судово-медичної експертизи, викладені у відомчих інструкціях і методичних посібниках.

Невідображення у постанові про призначення експертизи обставин справи, за яких були виявлені та вилучені криміналістичні об'єкти.

Направлення на експертизу неякісних об'єктів дослідження. Також іноді для дослідження об'єктів експертизи, зокрема медичної документації, слідчі обмежуються довідками або виписками, не вилучаючи повністю медичну документацію, як цього вимагає закон [5, 57].

Ігнорування клопотань учасників кримінального процесу про проведення експертизи (експертиз).

Неправильна оцінка висновків експерта (експертів). Слідчому й суду необхідно враховувати, що висновок експерта є одним із видів доказів і має бути критично оцінений, як і будь-який інший доказ, оскільки відповідно до закону ніякі докази для суду, прокурора, слідчого й особи, яка проводить дізнання, не мають заздалегідь встановленої сили (ч. 2 ст. 67 Кримінально-процесуального кодексу України). Вивчення слідчої практики в ряді областей України дає

підстави стверджувати, що в момент складання обвинувальних висновків слідчі не завжди аналізують доказові факти, встановлені експертами й відображені у висновках. Часто дослідницька частина експертного висновку взагалі не оцінюється, а до уваги беруться лише висновки експерта. Такий, м'яко кажучи, некритичний підхід до експертного висновку створює небезпеку перекладання на експерта повноважень слідчого і суду при оцінці дій конкретних осіб [8, 76]. Іноді висновок експерта тільки підшивається до інших матеріалів кримінальної справи, і якщо зазначається, що він наявний у справі, то в описовій частині є лише посилання на нього. Складаючи обвинувальні висновки, деякі слідчі при характеристиці складу злочину зазначають, що у справі проводилася та або інша експертиза, і тільки в довідці по справі або в списках осіб, які підлягають виклику на судові засідання, називаються прізвище й домашня адреса експерта, що проводив експертизу. Натомість слідчі повинні в обвинувальному висновку при описі складу злочину в кожному випадку оцінити висновок експерта як з погляду його наукової обґрунтованості, доведеності виявлених фактів щодо кожного поставленого на вирішення експертизи питання, так і з позиції дотримання процесуальних норм при призначенні й проведенні судової експертизи. При цьому слід звертати увагу на неприпустимість суперечності описової частини дослідження експертизи її висновкам.

Типові помилки при проведенні експертиз дослідники поділяють на такі основні види: операційні, процесуальні, гносеологічні. Розглянемо детальніше вказані види помилок.

Недотримання експертами вимог чинного законодавства та відповідних інструктивно-методичних документів щодо складання й обґрунтування експертного висновку. В актах відсутня мотивувальна частина; на фактах, які суперечать іншим матеріалам справи, не акцентується увага; не наводиться обґрунтування висновків (процесуальна помилка) [9, 36].

Неправильно вказані у тексті висновку реквізити досліджуваного документа, дата надходження матеріалів, дата винесення ухвали, номер справи, найменування доку-

мента, що є підставою проведення експертизи (операційна помилка).

Неточне формулювання питання або вияв ініціативи експерта без згоди слідчого, що призводить до необґрунтованого виходу за межі поставленого завдання або компетенції виконавця експертизи (процесуальна помилка).

Непроведення перевірки достовірності зразків, їх кількості; відсутня оцінка якості цих зразків з погляду їх зіставленості з досліджуваним об'єктом за загальними, окремими ознаками, транскрипцією, умовами виконання тощо; нез'ясування причин відсутності вільних зразків – для почеркознавчої експертизи (операційні або гносеологічні помилки).

Недостатня точність у дослідженні й описі ознак: розміру, розгону, нахилу, зв'язності; не досліджуються ознаки просторової орієнтації рухів – для почеркознавчої експертизи (операційна помилка).

Недотримання умов застосування методик, проведення неточних вимірювань, допущення помилок у підрахунках (операційна помилка).

Спрощення, суттєве скорочення опису дослідження. Вказуються відповіді не на всі поставлені питання (експерт пропускає дослідження одного з об'єктів, особливо в багатооб'єктних експертизах) [7, 63–66].

Наявність великої кількості помилок при призначенні та проведенні експертиз свідчить про необхідність постійної наукової розробки даної проблематики та впровадження науково-практичних рекомендацій, спрямованих на усунення вказаних недоліків на практиці. Ознайомлення слідчих та експертів з типовими помилками дасть їм можливість уникнути особистих прорахунків при здійсненні професійної діяльності.

Перед винесенням постанови про призначення експертизи необхідно чітко спланувати перелік питань, відповіді на які мають доказове значення у кримінальній справі. Для цього інколи перед складанням постанови необхідно порадитися з фахівцями і обов'язково – з експертом щодо можливих меж і коректності постановки питань. Це дає змогу уникнути нерезультативності проведеної експертизи та гарантує від отримання відповідей на кшталт: «питання виходить за

межі компетенції експерта», «питання не є конкретним», «питання не стосується предмета експертизи» тощо.

З метою забезпечення єдиного підходу при проведенні судових експертиз і підвищення якості їх проведення та уникнення помилок в цій діяльності слід керуватися відповідними нормами КПК України, Законом України від 25 лютого 1994 року «Про судову експертизу», зокрема статтями 7, 8 цього Закону; наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 8 жовтня 1998 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». Крім зазначеного, надійною гарантією правильного формулювання запитань експерту є використання посібників (збірників методичних листів) Генеральної прокуратури України*, в яких наведені майже усі можливі ситуативні питання щодо того чи іншого виду експертизи.

Окремо хотілося б виділити процесуальні можливості усунення помилок, допущених при проведенні експертиз, передбачені статтями 75 і 201 КПК України. Відповідно до ст. 75 КПК України у разі незгоди з висновками експертизи особа, яка проводить дізнання, слідчий, прокурор чи суд мають право винести мотивовану постанову про призначення додаткової або повторної експертизи. Проведення додаткової експертизи при цьому може доручатися тому самому або іншому експерту (експертам). У разі ж повторної експертизи її прове-

дення доручається тільки іншому експерту (експертам) і не може доручатися тому самому спеціалісту, що проводив первинну експертизу. Положення ст. 201 КПК України дають повноваження слідчому допитати експерта з метою роз'яснення або доповнення його висновків.

Виходячи зі змісту ст.ст. 25, 227–229 та інших статей КПК України, наказу Генерального прокурора від 19 вересня 2005 року № 4 «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство», до повноважень прокурора, реалізація яких сприяє виявленню слідчих помилок, можна віднести:

- 1) право вимагати для перевірки кримінальні справи, документи, матеріали та інші відомості про вчинені злочини, хід досудового розслідування і встановлення осіб, які вчинили злочини;
- 2) право брати участь у провадженні досудового розслідування;
- 3) право перевіряти скарги на дії та рішення органів і посадових осіб, які здійснюють розслідування.

Універсальним повноваженням прокурора також є його право давати письмові вказівки, що можуть бути спрямовані на виявлення порушень законів, реагування на ці порушення та запобігання їм, а також на успішне розслідування злочинів у цілому. Прокурор відповідно до повноважень, передбачених ст. 227 КПК України, дає вказівки слідчому щодо необхідності призначення експертизи і має право особисто винести постанову про призначення експертизи. Здійснюючи нагляд за законністю досудового слідства у певній кримінальній справі, прокурор може з власної ініціативи отримати копію постанови про призначення експертизи та ознайомитися з її змістом ще до направлення експерту. Це дає йому змогу не тільки виявляти помилки, що були допущені при призначенні експертизи, а й своєчасно реагувати на них.

Підсумовуючи зазначене вище, слід наголосити, що прокурорський нагляд є одним із найдієвіших засобів виявлення та усунення помилок, що допускаються у досудовому слідстві, зокрема при призначенні та проведенні експертиз.

* Див.: Методичні розробки з питань організації слідчо-наглядової роботи та взаємодії з іншими правоохоронними органами і експертними органами при виявленні, розкритті та розслідуванні хабарництва; за заг. ред. Перча В.О., Гриненко В.В., Луканьової Г.А. – К., 2010. – 273 с. – С. 66–108; Методичні розробки управління криміналістики Головного слідчого управління ГПУ: інформаційно-аналітичні матеріали щодо організації належної взаємодії підпорядкованих органів з питань оперативного супроводження досудового слідства, використання сучасних можливостей оперативно-розшукової діяльності у розкритті та розслідуванні злочинів; за заг. ред. Перча В.О., Гриненко В.В., Луканьової Г.А. – К., 2010. – 416 с.

Список використаних джерел:

1. Маляренко В. Найпоширеніші помилки та порушення законів, які допускаються при проведенні дізнання і попереднього слідства / В. Маляренко // Право України. – 2001. – № 3. – С. 15–20.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник / Н.И. Кондаков. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
3. Климчук В.П. Понятие и виды процессуальных ошибок на этапе окончания предварительного следствия / В.П. Климчук // Вопросы права в третьем тысячелетии: м-лы. межвуз. науч.-практич. конф. вузов МВД Республики Беларусь и России; под ред. А.Я. Гришко, Ю.С. Ефимчика, В.М. Козлова. – Брянск. – Мн.: БФ МосУ МВД России, 2003. – С. 215–216.
4. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики [Новое изд., перепеч. с изд. 1908] / Гросс Г. – М.: ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
5. Марченко А.Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Марченко А.Б. – Луганськ, 2006. – 210 с.
6. Карпов Н.С. Теоретичні основи та практика використання передового досвіду органів внутрішніх справ у протидії злочинній діяльності: моногр. / Карпов Н.С. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 124 с.
7. Белкин Р.С. Понятие экспертных ошибок и их классификация / Р.С. Белкин, А.К. Педенчук // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы: сб. научн. трудов. – М.: ВНИИСЭ, 1987. – С. 59–66.
8. Абрамова В.М. Экспертные ошибки: причины, последствия, профилактика: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Абрамова В.М. – К., 2004. – 260 с.
9. Первомайський В.Б. Нагальні проблеми судово-психіатричної експертизи станів залежності / В.Б. Первомайський, В.Р. Ілейко, А.І. Цубера // Журнал психіатрії і медичинської психології. – 1999. – № 2. – С. 35–38.

Ганна ЩЕРБАКОВА

ТИПОВІ ПОМИЛКИ, ШО ДОПУСКАЮТЬСЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ТА ПРОВЕДЕННІ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Резюме

У статті міститься науковий аналіз типових помилок, що допускаються при призначенні та проведенні експертиз під час досудового слідства та негативно впливають на хід розслідування і розкриття злочинів, а також вказуються засоби їх попередження й усунення.

Анна ЩЕРБАКОВА

ТИПИЧНЫЕ ОШИБКИ, КОТОРЫЕ ДОПУСКАЮТСЯ ПРИ НАЗНАЧЕНИИ И ПРОВЕДЕНИИ ЭКСПЕРТИЗ ВО ВРЕМЯ ДОСУДЕБНОГО СЛЕДСТВИЯ

Резюме

В статье содержится научный анализ типичных ошибок, которые допускаются при назначении и проведении экспертиз на досудебном следствии и негативно влияют на ход расследования и раскрытия преступлений, а также указаны средства их предупреждения и устранения.

Ganna SCHERBAKOVA

TYPICAL BLUNDERS WHILE ORDERING AND CONDUCTING EXPERT EXAMINATION AT PRE-TRIAL INVESTIGATION STAGE

Summary

The author makes a scientific analysis of typical blunders made while ordering and conducting expert examination at pre-trial stage that influence negatively on crime disclosure and investigation. It's also told about the means of their removal.